

⁵³ Буковина: історичний нарис [відп. ред. В.М. Ботушанський]. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – 416 с.

⁵⁴ Добржанський О. Хотинщина: історичний нарис / О. Добржанський, Ю. Макар, О. Масан – Чернівці: Молодий буковинець, 2002. – 464 с.

⁵⁵ Жалоба І. Пароплави на Дністрі / І. Жалоба // Буковинський журнал. Ч. 3-4. – Чернівці, 1994. – С. 101-107 ; Жалоба І. Дністровські судна кінця XVIII – 70-х років XIX ст. / І. Жалоба // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових статей. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – Т. І. – С. 151-160.

⁵⁶ Жалоба І. Інфраструктурна політика австрійсько-го уряду на північному сході монархії в останній чверті XVIII – 60-х роках XIX ст. / І. Жалоба. – Чернівці: Книги XXI ст., 2004. – 520 с.

⁵⁷ Пастернак О. Формування бессарабського дворянства: джерела, передумови та внутрішній склад / О. Пастернак // Матеріали V Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича. У двох томах. – Чернівці: Книги – XXI, 2005. – Том I: Історія України. Краєзнавство. – С. 415-420.

⁵⁸ Суляк С. Осколки Святої Руси / С. Суляк. – Кишинев: Изд. дом «Татьяна», 2004. – 240 с. – (Очерки этнической истории рунсков Молдавии).

⁵⁹ Гуменний И. Хотинский цинут в 1806-1812 гг. / И. Гуменний // Хотину – 1000 років: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 1000-літтю Хотина. – Чернівці: Прут, 2000. – С.74-82.

⁶⁰ Дмитриев П. Численность и расселение населения Днестровско-Прутского междуречья в XIX-XX в. / П. Дмитриев. – Кишинев: Штиинца, 1991. – с. 119-130. – (Проблемы исторической демографии СССР и Западной Европы (период феодализма и капитализма)).

⁶¹ Зибачинський І. Розвиток єврейської освіти у Північній Бессарабії у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. / І. Зибачинський // Питання історії України: збірник наукових статей. – Чернівці: Зелена Буковина, 2004. – Т. 7. – С. 109-114.

Тамара Богачик
(Черновцы)

Северная Бессарабия дореформенного периода (1812-1868 гг.): историографический аспект

В статье автор делает обзор историографических источников, которые касаются социально-экономического, общественного и образовательного развития дореформенного периода Северной Бессарабии (1812-1868 гг.).

Ключевые слова: Северная Бессарабия, дореформенный период, северные уезды, историография, украинское население, Хотинщина.

Tamara Bohachyk
(Chernivtsi)

Northern Bessarabia of the Prereform Period (1812-1868): Historiographical Aspect

The author conducts a survey of the historiographical sources concerning social, economical and educational development of the prereform period of Northern Bessarabia.

Key words: prereform period, Northern regions, historiography, Ukrainian population, Khotynshchyna.

УДК: 94 (498.7) «18»

Ганна Скорейко
(Чернівці)

**БОРОТЬБА ЗА ЗЕМЛЮ НА БУКОВИНІ:
СЕРВІТУТНІ КОНФЛІКТИ У ПЕРШЕ
ПОРЕФОРМНЕ ДВАДЦЯТИЛІТТЯ
(1848-1868 рр.)**

У статті йдеться про складні й суперечливі процеси остаточного перерозподілу лісових угідь та пасовищ в умовах стрімкого проникнення капіталістичних відносин і перебудови господарського життя згідно реформ 1848 р. та імператорського патенту 5 липня 1853 р., що супроводжувалося гострими конфліктами між селянами та великими земле-власниками.

Ключові слова: громада, сервітутути, сваволя, селяни, виступи, скарги, реформи, комісії.

У XIX столітті на західноукраїнських землях відбувалося болоче й суперечливе перерозподілення між селянами та поміщиками громадських угідь – пасовищ та лісів. В історію цей явище увійшло під назвою «сервітутні процеси». Ця проблема видається актуальною і сьогодні з огляду на майже ідентичні особливості боротьби за право володіння земельними ресурсами як у епоху переходу від традиційного до капіталістичного виробництва, так і у постсоціалістичній Україні, коли земля знову входить у обіг як капітал.

Проблемі сервітутів та вирішення сервітутних суперечностей присвячено чимало наукових досліджень. Зокрема, вона свого часу вона детально відстежувалася І.Франком у цілому ряді праць, але найбільш ґрунтовно він дослідив це явище у праці «Панщина т її скасоване на Галичині».¹ Значну увагу проблемі сервітутних процесів приділили українські вчені М.П. Герасименко², Ф.Стеблій,³ В.М.Ботушанський⁴.

Завдання даної наукової статті полягає у висвітленні особливостей боротьби за громадські угіддя між селянами гірських районів Буковини у перші пореформені роки у зв'язку із необхідністю простежити ефективність революційних змін на окраїнних землях Австрійської імперії. З огляду на те, що ця боротьба супроводжувалася найчастіше свавільними діями впливових землевласників, постає завдання простежити природу форм і методів боротьби з обох сторін. Крім того, важливим чинником у врегулюванні та вирішенні сервітутних конфліктів були органи державної влади та окремі державні чиновники. Тому природно постає завдання з'ясувати їх роль та ефективність дій.

Революція 1848 р. була одним із найяскравіших епізодів соціальних потрясінь XIX ст., коли усвідомлення кардинального переоблаштування суспільства, яке зріло у різних соціальних верствах всіх європейських держав, отримало своє логічне заве-

ршення у вигляді реформ, дало надію на швидкі позитивні зрушення і процвітання. Аграрна реформа була однією із найважливіших частин революційних змін, яка мала не тільки вирішити долю селян, але й відкрити дорогу новим можливостям розвитку для великих землевласників, зокрема на Буковині, де домінувало сільське господарство. У міністерському рескрипті «Про скасування панщини й інших феодалських повинностей», оприлюдненому 22 квітня 1848 р., проголошувалося, що «всі панщинні й інші підданські повинності скасовуються за винагороду в майбутньому за рахунок держави. Існуючі сервітути залишаються недоторканими, а винагорода за них має бути встановлена в майбутньому».⁵ Таким чином, поряд з врегулюванням поземельних відносин панщинного характеру декларувалася увага щодо сервітутів, що підкреслює особливу значимість цієї складної площини взаємин селян та землевласників. Адже йшлося про виведення із зони земельних суперечностей громадських пасовищ та лісів, які частково землевласники вже захопили і закріпили за собою ще в дореформений період, однак ще залишалися значні площі спільних для селян і поміщиків угідь. Всі наступні урядові законодавчі акти та розпорядження неодмінно зачіпали проблему сервітутів, але при цьому наділення ріллею колишніх панщинників відбувалося більш прозоро і прогнозовано, в той час як сервітутне законодавство час від часу заводило в глухий кут всіх учасників цього процесу: і поміщиків, і селян, і урядовців. Складність проблеми змушувала уряд зволікати із остаточним врегулюванням сервітутів, що тільки посилювало суперечності, адже можновладці скористалися законодавчою «ямою» і почали масово проголошувати їх своєю власністю, а селяни, навпаки, самовільно розподіляли угіддя за власними уявленнями про справедливість.

Тільки 5 липня 1853 року з'явився закон, який нарешті встановив, що питання про сервітути мали вирішуватися трьома шляхами: 1) угода між поміщиком і селянами про викуп права на користування угіддями; 2) викуп поміщиком права на користування угіддями, компенсувавши селянам втрату іншими наділами чи грішми (еквіваленти); 3) судові розбори, якщо угоди не вдається досягнути.⁶ Зважаючи на те, що між проголошеним урядом наміром врегулювати сервітутне питання і його законодавчим оформленням пройшло доволі багато «сірого» правового часу, коли в буковинському селі спішно розбиралися (як правило, поміщиками) угіддя, сервітутні суперечки переросли у відкрите протистояння, часто із застосуванням військових загонів, а в судах сервітутні позови тривали роками, виснажуючи не тільки селянські кишені, але і свідомість.

Найгостріше селяни сприймали невтішну для себе звістку про необхідність викупувати ті землі, які вони вважали своїми, користувалися з діда-

прадіда. Найчастіше саме це ставало основним каменем спотикання. Те, що крайові власті розраховували врегулювати за кілька років, розтяглося на десятиліття і супроводжувалася гострими суперечностями, тривалими і дорогими для селян сервітутними процесами, а то і відкритими протистояннями і зіткненнями.⁷

Більше того, селяни мали вже давній досвід опору поміщицьким зловживанням. Ще свіжими у пам'яті були масові заворушення, які охопили в кінці 1843 р. – на початку 1844 р. весь Русько-Довгопільський округ, а також Путилів. Тоді теж однією з причин було захоплення поміщиками-землевласниками навколишніх лісів, що змусило селян організувати збройний опір на чолі з Лук'яном Кобилицею. Саме він вже під час революційних подій 1848-1849 р. знову став на захист інтересів народу, організувавши боротьбу за все, «що не панське».⁸ А не панським селяни вважали саме ліси і пасовиська. З 1847 по 1864 рік пани-дідичі загарбали більшу частину цих угідь. Селяни писали на поміщиків скарги, але на них майже не реагували. Тому селянам доводилося самим боротися за своє право. Ця боротьба набувала різних форм: масові активні виступи проти поміщиків, самовільний розподіл угідь колишнього спільного користування, діяльність селянських послів (депутатів) у сеймах, легальні сервітутні процеси.⁹ Громади роками судилися з панами за свою власність.

Іван Франко, який уважно вивчав усі суспільні процеси після скасування панщини в Австрійській імперії, в праці «Панщина та її скасування в 1848 році в Галичині» писав з цього приводу: «А селяни... вірили в своє «право» і в «цісарську справедливість»... і тисячами програвали процеси, а потім ходили і до Львова, й до Відня, а коли все не помагало, бунтувалися, сиділи по криміналах, кидалися на жовнірські багнети. Цілими місяцями годували по селах вояків і помалу сходили на жебраків. Сервітутова справа пожерала мільйони народного добра, підрубала на довгий час сам корінь народного добробуту, заперла селянству на довгі літа дорогу до господарського розвою».¹⁰ Поміщики знали, «що хоч цісар дав хлопам волю і скасував панщину, то як вони не дадуть їм ліса і пасовиська, то хлопа таки мусить або погибати на пни, або до них «прийдіте поклонімося», – а тогди верне знов панщина, хоч трохи в іншій свиті, але для хлопа через те зовсім не легше!»¹¹, – продовжує І.Франко.

Відомий діяч Східної Галичини Яків Головацький, сучасник подій, також вказував, що вирішення сервітутного питання на користь дворянства скоро поставить селянина в повну залежність від колишнього поміщика, оскільки селянин існувати без лісу не може.¹²

Слід зауважити, що крім усього, боротьба за сервітути це була боротьба за земельні ресурси, які так і не отримали чіткого статусу через різночи-

тання у публічно-правовому і приватно-правовому законодавстві молдавських та австрійських урядів. В умовах остаточного структурування земельної власності і формування нового аграрного правопорядку ці ресурси опинилися в полі зору найвпливовішої частини буковинського суспільства – місцевих поміщиків, які чудово розуміли, що єдиним капіталом в умовах відсталого економіки краю є земля – орні поля, ліси і пасовища. Але якщо рівнинні регіони краю мали більш врегульовані правила співіснування поміщиків та колишніх панщинників у пореформений період, то у гірській частині Буковини, де майже не було орної землі, а місцеве населення жило в основному від занять скотарством та лісовими промислами, пасовиська й ліси мали для горян вирішальне життєве значення, сервітутні питання вирішувались із значною соціальною напругою.¹³

Зазвичай основною причиною скарг, вимог і бунтів в гірських районах Буковини було те, що пани повністю привласнили собі громадські ліси. Буковина потопала в лісах, а бідному селянинові нічим було обігрітися в морози. Якщо селянин і спромігся заpastися дровами, то не мав права порушити «норму опалу». Таке положення дуже ускладнювало, а іноді унеможлиблювало саме життя селянина і він починав боротьбу за свої права.

Поміщики, що мали володіння в Карпатах, намагалися трактувати цісарські патенти про скасування панщини і сервітуту як такі, що стосуються лише низовинних повітів, вважали, що їхні колишні піддані мають бути наділені за викуп тільки тією землею, що становила городи і левади, а решту – ліси, полонини, пасовиська – оголосили своєю неподільною власністю, якою селяни можуть користуватися лише за певну плату.¹⁴

Уже 1849 року вони добилися, щоб селяни, незалежно від наявності в них худоби платили їм за ліси і пасовиська від 5 до 30 і навіть 40 флоринів у рік. Не маючи готівки, гуцули змушені були платити натурою – вівцями (так звана «овеча дачка»), а також сиром, і лише дехто платив грошми. Тим, хто не здавав панам овець, не дозволяли випасати худобу на пасовиськах і користуватися лісами, якими споконвіку користувалися гуцули. Панські наглядачі силою виганяли селянську худобу з цих угідь, били селян, штрафували, стягали з них одержу як «компенсацію за збитки». Отже, у перегір'ї та гірській місцевості почалася жорстока боротьба за перерозподіл останнього природного ресурсу, який в умовах остаточного оформлення приватної власності набував особливої цінності – пасовища та ліси.

Методи цієї боротьби з боку впливового поміщицтва викликали обурення у місцевого населення своїм цинізмом і нехтуванням будь-яких законів. Як свідчить конфлікт, що вибухнув у селі Бергомет-над-Серетом (передгір'я) між громадою і місцевим поміщиком Йордакієм Васильком, остан-

ній шляхом погроз і підкупів свавільно привласнив більшу частину громадських земель. Особливе обурення селян викликала зухвала поведінка діди́ча, який всіляко демонстрував свою зневагу не тільки до селян, але й до закону. Скарга громади австрійському імператору від лютого 1852 року може стати хрестоматійним прикладом стрімкого перерозподілу громадських лісів як головного ресурсу збагачення в окраїнній Буковині, коли «нові» поміщики використовували всі засоби постреволуційного періоду, особливо неврегульованість земельних суперечностей, що мали місце в краї.

Зокрема, як впливає із скарги, місцевий поміщик Василько щедро віддячив землеірам, які під час проведення кадастрових обмірів позначили на поземельних картах громадські землі як його¹⁵. Коли ж селяни спробували відстояти свої права на користування традиційними наділами, проти них було використано звичний для краю «примус до миру» – військову екзекуцію. Це вважався найдієвіший спосіб тиску: в бунтівне село прибуло 25 кавалеристів і 56 піхотинців, які перебували на утриманні селян. Зрештою, за 11 днів перебування військовиків селяни, що були найактивнішими у відстоюванні своїх прав, заплатили 154 фл. і мусіли припинити свої усні претензії до поміщика, а перевести все у письмові скарги до місцевої адміністрації, що вважалося майже безуспішною затією.¹⁶

Військові екзекуції не тільки принижували селян, але й завдавали неймовірно тяжкого удару по господарству, адже затятість впевнених у своїй правоті правдошукачів вимірювалася абсолютно реальними фінансовими і матеріальними втратами і нерідко завершувалася повним зубожінням.

Проте вартою уваги видається вже не стільки намагання можновладців наростити свої земельні маєтності, скільки методи, що використовувалися для того, щоб зламати волю до активних дій навіть у найстійкіших селянських активістів. Зокрема, згадуваний Йордакій Василько вже після завершення екзекуції наказав лісникам загнати для випасу поміщицьку худобу на город до одного з селян, який відстоював свою правоту, де у сім'ї було шестеро дітей; після ще однієї скарги губернатору звелів вигнати свою худобу на вже оброблені городи і поля; частину селян призначив своїми слугами, які могли бити своїх односельців, штрафувати їх, заганяти їхню худобу до своїх дворів.¹⁷ Результат не змусив себе чекати: селяни демонстрували покірність, щоб не викликати на себе лютя і розправу поміщика.

Подібна поведінка не була рідкістю. Насправді, окраїнний характер Буковини законсервував її традиційність, яка часто залишалася незрозумілою для чужинської адміністрації. Тому найчастіше місцеві урядовці воліли за краще домовлятися з поміщиками, ніж іти на поступки селянам. Проте історія знає і щасливі винятки: у вказаному конфлікті села Бергомет-над-Серетом (1852 р.) одну із

численних комісій очолював комісар Сержистий, який не тільки визнав правоту селян, але й розпорядився замінити старосту, радних, збирачів десятини. Проте невдовзі поміщик домігся заміни комісара і його наступник Векс не тільки відновив попередніх, але й жорстоко покарав ініціаторів селянського протесту шляхом побиття та здійснивши цілий ряд арештів.¹⁸

Результатом відчуження пасовищ на користь поміщиків стало зубожіння гірського населення і ще недавно гордовиті гуцули вже у 1856 році переживали голодні часи: ціни на продовольство стали надзвичайно високими, а на худобу, яку традиційно розводили селяни у горах, – дуже низькі. Вивчивши стан справ, крайове управління розпорядилося виділити сухарі з військових складів, щоб уникнути катастрофи, але вказівка так і залишилася на папері. У 1858 р. начальник Путильської повітової управи писав до президії Крайового управління Буковини, що мешканці повіту перебувають у страшених злиднях, худобу мусили продати по занижених цінах, бо прогодувати нічим, привезене зерно з'їли, а заробітків практично немає. Він знову звертався по гуманітарну допомогу для гуцулів, нагадуючи про стратегічні запаси сухарів на військових складах.¹⁹

Таким чином, сваволя у накопиченні земельних володінь місцевими поміщиками та зубожіння і поступова пауперизація селянства стали нормою у процесі соціальної стратифікації окраїнного регіону Австрійської імперії.

Показово, що все це відбувалося при потурани чинівництва різного рангу. Сучасний дослідник Імануель Валерштайн вважає, що в історії капіталістичної світоєкономіки один з неодмінних епізодів пов'язаний з пріоритетом володарів улаштувати систему «на місцях», або ефективно підкорити собі світ праці, що вимагає насильницьких заходів і потребує допомоги чинівництва. Він вважає закономірним встановлення по всій периферії системи примусової структури праці.²⁰

Але цивілізований світ це пережив у XVII-XVIII ст., а його околиці мусили прийти до загальноєвропейської норми шляхом вульгаризованого накладання двох моделей – феодальної, що проявлялася у стрімкому свавільному захопленні природних ресурсів, і капіталістичному, що спричинило таке ж стрімке вивільнення надлишку робочих рук. Нова система не могла обійтися без насильства, де провідну роль відігравало не тільки службове населення (слуги), але й державне чинівництво.

Участь поважних урядовців різного рівня у вирішенні сервітутних конфліктів між поміщиками і селянами, як правило, носила умовно посередницький характер, а насправді майже завжди вони опинялися на боці сильніших.

Наприклад, на після цілого ряду скарг і домагань селян у 1861 р. на Путильщину прибув крайовий президент Венцел Мартіна, який знайомився

зі станом сервітутних справ. Він зібрав скарги селян з проханням звільнити їх від плати за користування їхніми ж лісами і пасовиськами і відбув у Чернівці. Згодом він прислав сюди урядового комісара Штронера. Але той цікавився лише тим, чи до 1848 р. селяни давали «овечі дачки». На основі його даних Крайове управління, задовольняючи домагання поміщиків, видало 20 грудня 1861 р. спеціальне тимчасове розпорядження про обов'язкове здавання овець селянами за користування лісами і пасовиськами. А коли селяни прострочили цю здачу в 1863 р., у гори знову було направлено військо для насильницького стягнення цієї данини.²¹

Таким чином місцеві урядовці на угоду буковинським поміщикам у гірській частині краю більше 10 років дозволяли ігнорувати царський патент від 5 липня 1853 року, намагаючись колишні підданські відносини селян перетворити у сервітутні і на цій підставі позбавити гуцулів їхньої законної власності – лісів і пасовиськ.

Так, у 1862 р. селянин з Вижниці Д.Колотило подав скаргу до повітового суду на поміщика Т.Богосевича. Раніше цей селянин користувався 7 йогами 1121 саженом землі (4,2), в тому числі лукою і лісом. Після 1848 р. поміщик заявив, що ліс належить йому, і заборонив Колотилові користуватися лісом, хоча податок за ліс платив селянин.²² Суд вирішив справу на користь Т.Богосевича. З аналогічними скаргами зверталися селяни інших громад. Наприклад, вже 1864 року 76 селян апелювали до міністерства у Відні, заявляючи, що ще у 1849 і наступних роках подавали скарги до повітового управління та до Буковинського крайового управління на поміщиків Т. і М.Богосевичів, які захопили їхні луки і ліс, але влада завжди вирішувала справу на користь поміщиків.

Не знаходячи ніякої підтримки у місцевих адміністративних властях та судах, селяни вдавалися до скарг на ім'я австрійського імператора. Вже у 1861 р. із заснуванням Буковинського сейму справу подання таких скарг брали на себе депутати. У переважній більшості вони теж завершувалися відписками та умовним обговоренням складних ситуацій. У березні 1863 р. сервітутні конфлікти набрали гострих форм відкритого протистояння, тому відбулося обговорення цього питання на спеціальному засіданні Буковинського сейму. Із протоколу засідання постає драматична картина становища буковинського населення, що опинилося на грані виживання: громаду села Луковиця позбавлено громадського пасовища, а у лісі заборонено збирати дрова і хмиз; громада села Драчинці втратила 10 пасовищних ділянок, селянам заборонено користуватися не тільки своїм лісом, але й лісовими ділянками на території селянських господарств; громади Русько-Довгопільського околу втратили пасовища і лісові ділянки, а поміщик змушує їх виконувати всі роботи по ремонту доріг і мостів і

т.д. Подібні земельні «війни» охопили всю Буковину при мовчазному спогляданні місцевих властей.²³

Доволі неповороткими були дії сервітутних комісій, які, як правило, заходили у глухий кут через складність процедури і вже згадуване різночитання земельного права. Та й поміщики продовжували наступ на селянські інтереси, часто використовуючи їх неписьменність і затурканість. Нашадок уже згаданого Йордакія Василька Олександр у 1866 р. за участі старости і радних з Лопушної часто заманював селян лестощами, обіцянками, а іноді й алкоголем, і ті підписували угоди, вигідні землевласникові, так і не зрозумівши, що віддавали поміщику останній клапоть землі²⁴. Всі ці неподобства селяни виклади згодом у своїй скарзі до Міністерства внутрішніх справ із закликом негайно прислати комісію і розібратися у неправомірних діях місцевих урядовців та покарати за сваволлю Олександра Василька, але реальних наслідків скарги не мали.

На захист селянських інтересів ставали відомі громадські діячі, які вважали справою честі служити своєму народові. Серед них особливе місце належить Юрію Федьковичу, який народився і виріс серед волелюбного гірського люду і боляче сприймав панську сваволлю у боротьбі з фактично безправним народом. Будь-яка участь у сервітутних процесах на боці громад з 1864 до 1870 рік – це драматична історія боротьби за землю, адже громадам протистояли впливові поміщики. Треба підкреслити особливе подвижництво поета: своєю активною позицією Федькович свідомо поставив себе поза місцевим аристократичним товариством, але й для селян залишався паном.

Проте у листопаді 1863 р. десять громад Довгопільського околу, а це Довгополе, Розтоки і Путилів разом із сусідніми селами, обрали Федьковича «своїм заступником у сім процесі». Захищати інтереси 5-ти інших громад призначила Федьковича комісія у справах Земельної реформи.²⁵ Перевагою Федьковича було те, що він добре знав обставини життя гуцулів і блискуче володів німецькою мовою, якою велися тоді всі сервітутні процеси. Саме співчуття до селянської долі спонукало його взяти на себе захист їхніх інтересів у цих складних і, далеко не завжди, успішних процесах.²⁶

Сервітутний процес вимагав від Федьковича, який не був фаховим правником, багато часу, великих зусиль і старання, адже процес потребував «добре приготувитися, збирати різні матеріали і писати».

Федькович старанно збирав докази на користь селян. Це було нелегко, адже далеко не завжди урядові органи надавали йому можливість скористатися архівами. Але йому вдалося зібрати докази того, що ліси і пасовиська, якими селяни Довгопільського околу користувалися до 1848 р., є їхніми панщинними наділами (дотацією), а не сервітутами (правом користування) і підлягають викупу

селянськими громадами. Овеча данина не визначалася як плата за користування лісами і пасовиськами, бо пани брали її разом з іншими панщинними данинами. Про це Федькович висловлювався у листі до комісії 13.07 1863 року.²⁷ В лютому і червні 1864 року Федькович вніс на розгляд комісії другий і третій листи. В обох листах він вимагав скасування провізорії. В разі бездіяльності комісії попередив, що буде звертатися до цесаря.

Для комісії така постановка питання була зовсім незвичною і таких листів ще ніколи ніхто не писав. По-перше, все в них свідчило, що автор не був фаховим правником, адже в листі вимагалася «здержання податків». По-друге, президента краю відкрито звинувачено у віроломстві. По-третє, в листі повідомлялося, що автор був у президента краю і особисто ставив до нього ті ж самі питання.²⁸

В 1865 р. Ю.Федьковичу довелося виступати вже на захист лісів, застерігаючи проти їх нещадного винищення. Справа полягала в тому, що пани-землевласники, дізнавшись про рішення міністерства і можливу передачу лісів гуцулам, продали угіддя підприємливим євреям, які почали нещадно їх вирубувати. В цій справі Федькович уживав всю свою енергію, їздив до Чернівців, писав протести до влади, до місцевої Вижницької сервітутної комісії, поки не було припинено вирубку лісів.²⁹

Повітове управління видало розпорядження наглядати, щоб пани не порушували лісового закону. Але через відсутність урядового контролю за гірськими угіддями так тривало недовго, великі землевласники знову почали нищити ліси. Тоді Федькович вніс через Вижницьку сервітутну комісію дві скарги до Крайового управління і – Крайової комісії з проведення земельної реформи. В них він вимагав припинити нищення лісів у Довгопільському околі та вплинути на Крайову сервітутну комісію, щоб вона пришвидшила прийняття свого рішення. В крайовий сейм Федькович писав, що відновлені панами вирубки лісів завдають великої шкоди, що поміщики, які рано чи пізно, будуть змушені повернути ліси законним власникам, тобто селянам, роблять усе можливе, щоб знищити їх. «І що ж нам тоді робити з голими скелями?!»³⁰

Завдяки винятковим зусиллям Федьковича, внаслідок старанно зібраних ним переконливих доказів місцева комісія у Вижниці мусила прийняти рішення про те, що ліси і пасовиська, якими селяни Довгопільського околу користувалися до 1848 р., є їхніми панщинними наділами (дотацією), а не сервітутами і підлягають викупу сільськими громадами. В Державному архіві Чернівецької області зберігаються безцінні свідки Федьковичевих громадських справ – «Про передачу уповноваженим селянам Русько-Кимпулунгського околу Федьковичем Юрієм грамот про право власності на землю Вижницькою комісією (перелік грамот, розписок в отриманні 1867 р.)»,³¹ а також «Розписки уповноваженого селян Федьковича Юрія в отриманні

рішення про спір на право користування лісом і пасовищем між селянами і поміщиками Русько-Кимполунгського околу».³²

Так закінчилася, більш чи менш успішно для селян, одна з численних сервітутних справ, до якої був причетний освічений і популярний захисник селян – Юрій Федькович. Хоча слід зауважити, що Федьковичеві цієї перемоги не пробачили ті, хто вважав себе несправедливо ображеним: «По закінченні процесу рознеслась злобна чутка, видумана Федьковичевими ворогами, що він дався дідичам підкупити, і занапастив гуцульські полонини. З урядових актів однак виходить виразно, з яким успіхом боронив Федькович громадську справу».³³ Найкраще про роль Федьковича в сервітутному процесі, на думку О.Маковей, написав Д.Лук'янович: «Хоч Федькович і не був правником, боронив гуцулів як не мож краще. Вроджену бистроумність, здоровий розум і вимовність підкріпив основними студіями історичних і фактичних відносин. А понад усім любов народу, се гаряче чуття диктувало йому зізнання в обороні правди. Платний адвокат, заводовий правник, певно не був би так боронив гуцулів. Такої думки буде кожний, хто прочитав дотичні протоколи, хто з биттям серця вижидав відповіді Федьковича на тяжке питання комісара Клюсіка і переконався, що Федьковичеві ніколи не забракло влучних аргументів. Отся щира, розумна і хосенна оборона селянських інтересів у сервітутнім процесі і вся діяльність Федьковича, зв'язана з тою справою, відкривають нове духовне багатство, новий талант того великого чоловіка».³⁴ Однак таких палких захисників селян у сервітутних суперечках було небагато. Заслуги Федьковича оцінила сама громада Сторонця-Путилова, обравши його у 1866 р. своїм двірником, тобто старостою, або начальником громади.

Зупинити свавільний і безоглядний розбір громадських лісів та пасовищ так і не вдалося. Закономірним результатом перших пореформених років стало ще більше збагачення великих землевласників і швидке зубожіння селянства, сенсом життя якого ставало здобуття щоденного хліба. Ця селянська біднота не могла стати рушійною силою економічного прориву, адже з мінімальними земельними ресурсами, без можливості реалізувати себе у промисловому виробництві, вона переходила на найнижчий рівень існування, наймаючись на роботу за мінімальну плату. Таким чином, сервітутні конфлікти за умови потурання урядових властей свавільним діям великого земельного поміщичтва, використання військових езекуцій заганяли селян у економічну безвихідь, а це тягнуло за собою ще й культурно-духовний занепад. Проте не слід забувати про ще один важливий наслідок – поступове зростання політичної свідомості селян, які незважаючи на все, висували своїх представників, вручали їм скарги, в яких обстоювали свої віковічні права, і приклад Юрія Федьковича був для

них дуже показовим. Саме внаслідок наполегливої боротьби селянства, зокрема і в ході судових сервітутних процесів селянам Буковини вдалося «вирвати» у великих землевласників із 610 тис. угідь колишнього спільного користування 236,9 тис. га, або 39% цих угідь, що було явно недостатньо для раціонального господарювання, особливо у гірській місцевості.

¹ Франко І. Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Т.47. – К. % Наукова думка, 1976.

² Герасименко М.П. Аграрні відносини в Галичині / М.П.Герасименко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959.

³ Стеблій Ф. Боротьба селян Східної Галичини проти феодалного гніту / Ф.Стеблій. – К. Вид-во АН УРСР, 1961.

⁴ Ботушанський В.М. Сільське господарство Буковини (друга половина XIX – початок XX ст..) / В.М.Ботушанський. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – 323 с.

⁵ Цит. За : Герасименко М.П. Аграрні відносини в Галичині. – С. 281.

⁶ Ботушанський В.М. Сільське господарство Буковини (друга половина XIX – початок XX ст..) – С. 28-29.

⁷ Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. – К.: Наукова думка. 2006. – Т.1. – С.425.

⁸ Лук'ян Кобилиця: з історії антифеодальної боротьби селянства Буковини в першій половині XIX століття. – К., 1958. – С.47.

⁹ Трусевич С. Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50-70-х роках XIX ст. / С.Трусевич. – К.: Наукова думка, 1978. – С.79.

¹⁰ Франко І. Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині. – С.123.

¹¹ Там само. – с. 125.

¹² Трусевич С. Суспільно-політичний рух... – С. 85.

¹³ Ботушанський В. Сільське господарство... – С. 33.

¹⁴ Ботушанський В.Вирішення сервітутного питання на Буковині (др.пол. XIX ст.) / В.Ботушанський // Науковий вісник ЧДУ. – Чернівці: ЧДУ, 1996. – Вип. 6-7. Історія. – С.53.

¹⁵ Під колоніальним гнітом: Північна Буковина в другій половині XIX – на початку XX ст.. Документи і матеріали / Редкол. М.І.Іванеско та ін.; Упод.: В.М.Ботушанський та ін.. – Ужгород: Карпати, 1986. – С. 14.

¹⁶ Там само. – С. 14.

¹⁷ Там само. – С. 15.

¹⁸ Там само. – С. 16.

¹⁹ Там само. – С. 19.

²⁰ Валерстайн І. Насильство і капіталістична світо економіка / І. Валерстайн // www.ji.lviv.ua/wallerstein3.htm

²¹ Ботушанський В.М. Сільське господарство... – С. 33.

²² ДАЧО, Ф.292, оп.1,спр.241,арк. 41.

²³ Під колоніальним гнітом... – С. 21-22

²⁴ Там само. –

²⁵ Маковей О. Життєпис Осипа Юрія Гординського-Федьковича / О.Маковей. – Чернівці, 2005. – С.236.

²⁶ Шалата М. Юрій Федькович: життєвий і творчий шлях / М.Шалата. – К.: Дніпро, 1984. – С.22.

²⁷ Ботушанський В.М. Сільське господарство... – С. 34.

²⁸ Маковей О. Життєпис... – С. 237.

²⁹ Там само. – С. 238.

³⁰ Там само. – С. 239.

³¹ ДАЧО, Ф.292, оп.1,спр.2030

³² ДАЧО, Ф.292, оп.1,спр.2030

³³ Осип Юрій Федькович // Читальня. Місячник для просвіти народу. – Чернівці: «Руська бесіда», 1912, Ч.2. С.4.

³⁴ Маковей О. Життєпис. – С.236.

**Анна Скорейко
(Черновці)**

**Борьба за землю на Буковине:
сервитутные конфликты в первое пореформенное
двадцатилетие (1848-1868 гг.)**

В статье рассматриваются сложные и противоречивые процессы окончательного перераспределения лесных угодий и пастбищ в условиях стремительного проникновения капиталистических отношений и перестройки хозяйственной жизни в соответствии с реформой 1848 г. и императорским патентом 5 июля 1853 г., что сопровождалось острыми конфликтами между крестьянами и крупными землевладельцами.

Ключевые слова: община, сервитуты, крестьяне, выступления, жалобы, реформы, комиссии.

**Skoreiko Hanna
(Chernivtsi)**

**Fighting for Land at Bukovyna: Servitude Conflict
in First Part of Post-reform 20 Years (1848-1868)**

In this article were considered difficult and contradictory processes of final redistribution of forest lands and pasture in conditions of swift penetration of capitalist relations and restructuring of economic life under reforms in 1848, accompanied by acute conflicts between peasants and big landowners.

Key words: community, servitudes, peasants, addresses, complaints, reforms, commissions.

УДК: 94 (477.85)«19»

**Василина Проскурняк
(Чернівці)**

**О.МАКОВЕЙ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ
ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ
ЄДНАННЯ УКРАЇНЦІВ**

У статті йде мова про одного з представників українського національного життя на західноукраїнських землях Осипа Маковей. Дано аналіз реалізації української національної ідеї в його літературній спадщині.

Ключові слова: українська національна ідея, західноукраїнські землі, літературна спадщина, українська нація, консолідація, національна ідентичність, національне єднання.

Утворення власної держави для кожної нації є апогеєм реалізації національної ідеї. Після проголошення незалежності України проблема консолідації української нації не втратила своєї актуальності. Необхідність формування об'єднуючої національної ідеї визрівала давно, а в нинішній ситуації, зважаючи на внутрішньо та зовнішньополітичний контекст, вона набула особливої уваги. Представники різнолікої політичної еліти України акцентують на важливості проблеми, але ніяк не посприяли її перетворенню на пріоритетний напрямок державної політики. Адже логічним кроком еліти та влади в такій критичній ситуації мала б стати невинна напружена робота на шляху пошуку тієї системи координат, яка б уможливила й забезпечила врешті-решт інтеграцію нації. Однак цього не відбулося. Відтак чіткого словесного вираження українська національна ідея не має і до сьогодні.

Перехрестя ХІХ – ХХ століть – це час, для якого була актуальність єднання на ґрунті позитивної праці, знання і самопізнання, високої поваги національної гідності українського народу. У свідомості тогочасної української інтелігенції утверджувалася ідея необхідної боротьби за відродження власної української державності, що її народ «був, є і буде» на цьому світі з своєю історією та культурою, те що виокремлювало його серед інших етносів Європи, у тому числі серед слов'янських народів. «Ми русини (українці. – В.П.) хочем бути вже раз вільним народом, а нічим попихачами, ані польськими, ні московськими, ані жидівськими, ані волоскими ... досить носили ми ярмо, тепер вже не хочем і не будем»¹, – писав молодий Осип Маковей, працюючи помічником редактора львівської газети «Народна часопись». Пізніше, будучи редактором газети «Буковина», він стверджував: «Жити хочемо своїм життям – от і вся загадка розв'язана. А бажаючи жити, як можемо і вміємо, так даємо собі раду в теперішніх обставинах і думаємо над тим, що дальше з нами буде?»².

Відсутність дослідження із зазначеної теми в українській історичній науці дало поштовх до поглибленого аналізу просвітницької діяльності Осипа Маковей, прояву національної ідеї через призму його діяльності та літературної спадщини. Автор даної статті розкрила, як реалізував свої прагнення Осип Маковей: через літературну спадщину об'єднати українців, підкреслюючи національну ідентичність українців і необхідність їх єднання для створення власної держави. У цьому дослідженні було введено до наукового обігу нові, маловідомі наукові джерела, а саме: документи відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Шевченка, відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, Центрального державного історичного архіву України (м. Львів), Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, мате-